ePublishing

The Greek Review of Social Research

Vol 64 (1987)

64

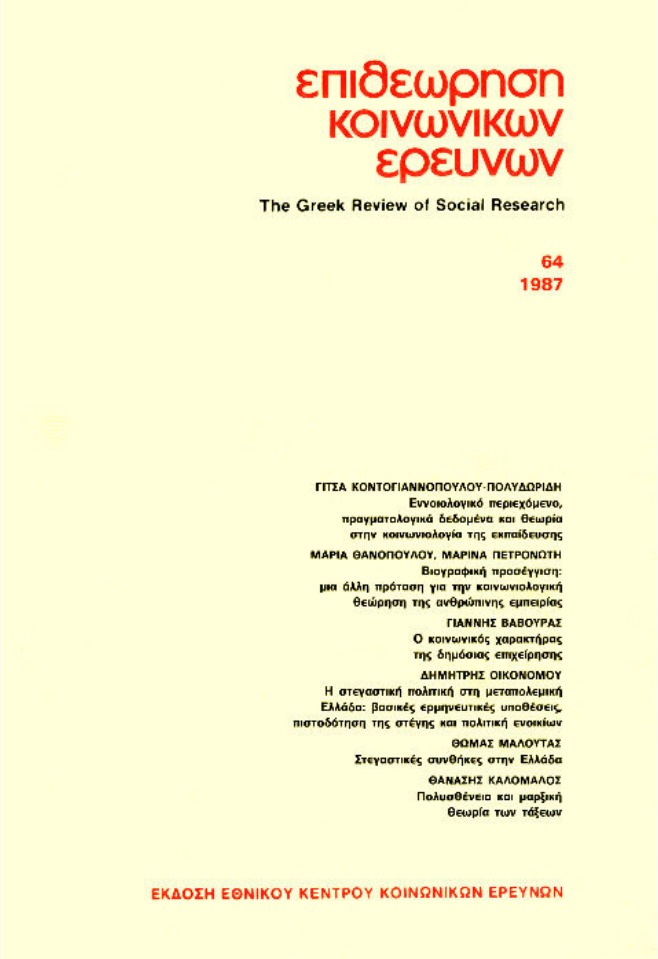

Βιογραφική προσέγγιση: μια άλλη πρόταση για την κοινωνιολογική θεώρηση της ανθρώπινης εμπειρίας

Μαρία Θανοπούλου, Μαρίνα Πετρονώτη

doi: 10.12681/grsr.641

Copyright © 1987, Μαρία Θανοπούλου, Μαρίνα Πετρονώτη

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0.

To cite this article:

Θανοπούλου Μ., & Πετρονώτη Μ. (1987). Βιογραφική προσέγγιση: μια άλλη πρόταση για την κοινωνιολογική θεώρηση της ανθρώπινης εμπειρίας. *The Greek Review of Social Research*, *64*, 20–42. https://doi.org/10.12681/grsr.641

https://epublishing.ekt.gr | **e-Publisher:** EKT | **Downloaded at:** 03/05/2024 03:04:08

Μαρία Θανοπούλου, Μαρίνα Πετρονώτη***

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ: ΜΙΑ ΑΛΛΗ ΠΡΟΤΑΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗΣ ΕΜΠΕΙΡΙΑΣ

Στη μνήμη του φίλου και συναδέλφου Νίκου Σύριγγα[1]

Η επιστημονικότητα των ποσοτικών μεθόδων σε σχέση με εκείνη των ποιοτικών αποτελεί ένα θέμα που έχει απασχολήσει έντονα τους κοινωνικούς επιστήμονες. Η διαμάχη όμως αυτή χάνει το νόημά της, όταν συνειδητοποιήσει κανείς την πολυπλοκότητα των κοινωνικών φαινομένων και την ανάγκη σφαιρικής σύλληψής τους. Γίνεται τότε προφανές ότι τη λύση δεν τη δίνει η εναλλακτική χρησιμοποίηση των μεθόδων αυτών, αλλά η ανεύρεση εκείνων των σημείων επαφής και επικοινωνίας μεταξύ τους που διευκολύνουν την παράλληλη χρήση της ποσοτικής και ποιοτικής μεθόδου στην κοινωνιολογική έρευνα.

Στα πλαίσια της άποψης αυτής, πιστεύουμε ότι η παρουσίαση της βιογραφικής προσέγγισης —που είναι από χρόνια γνωστή στον διεθνή επιστημονικό χώρο[2] αλλά μόλις τώρα γίνεται γνωστή στην Ελλάδα[3]— θά εμπλουτίσει

* Κοινωνιολόγος.

** Ερευνήτρια στο ΕΚΚΕ.

1. Η ολοκλήρωση αυτού του άρθρου συνέπεσε με το θάνατό του. Του το αφιερώνουμε γιατί ήταν γι' αυτόν μελέτη ζωής η ιστορία των συνδικαλιστών του μεσοπολέμου με τη χρησιμοποίηση της βιογραφικής προσέγγισης. Τη μελέτη αυτή δυστυχώς δεν πρόλαβε να την αποτελειώσει.

2. Βλ. χαρακτηριστικά το ειδικό αφιέρωμα του *Cahiers Internationaux de Sociologie* (1980), τ. LXIX. Επίσης Bertaux D., Kohli M. (1984), «The Life Story Approach...», *Annual Review of Sociology*, τ. 10. Η νέα αυτή τάση χρησιμοποιεί το βιογραφικό υλικό τόσο ως εργαλείο παρατήρησης όσο και ως αντικείμενο έρευνας. Βλ. και Lejeune Ph. (1980), *Je est un autre...*, Ed. de Seuil, Παρίσι.

3. Ενδεικτικές εδώ είναι οι εργασίες της Α. Μπακαλάκη, *The History and Structure of a Feminized Profession*, PhD Dissertation in Anthropology, State University of New York,

τον μεθοδολογικό εξοπλισμό του ερευνητή. Η ενδιαφέρουσα προβληματική της προσέγγισης αυτής μας παρακίνησε να πειραματιστούμε στην πράξη μαζί της,[4] να εξοικειωθούμε με τις δυνατότητες που προσφέρει, με τα προβλήματα που δημιουργεί και με τα όρια που θέτει. Στο άρθρο αυτό ωστόσο δεν θα αναλύσουμε τις προσωπικές εμπειρίες που αποκομίσαμε από την εφαρμογή της μεθόδου, αλλά θα περιοριστούμε στη βιβλιογραφική της επισκόπηση. Πιο συγκεκριμένα, θα σκιαγραφήσουμε βασικές πλευρές της βιογραφικής προσέγγισης με αναφορά στις μορφές του βιογραφικού υλικού, στο ιστορικό και στα χαρακτηριστικά της μεθόδου. Επίσης, επισημαίνοντας τα πλεονεκτήματα και τις αδυναμίες της, θα την προτείνουμε ως μια μέθοδο συμπληρωματική των ποσοτικών που είναι ευρύτατα διαδεδομένες στην κοινωνιολογική έρευνα. Με την παρουσίαση αυτή ελπίζουμε ότι θα προσφέρουμε εναύσματα για βαθύτερο προβληματισμό ως προς τα πεδία εφαρμογής της βιογραφικής προσέγγισης[5] αλλά και ως προς τη γενικότερη ερευνητική πρακτική.

Ι. ΙΣΤΟΡΙΚΟ

Η αξιοποίηση βιογραφικού υλικού στις κοινωνικές επιστήμες έχει την αφετηρία της πολύ πριν από τον 20ό αιώνα.[6] Ήδη ο Ηρόδοτος βασίστηκε για τη συγγραφή του έργου του σε μαρτυρίες που συγκέντρωνε για τη ζωή των μάγων στα Σούσα και των ιερέων στην Ελεφαντίνη νήσο. Στην κοινωνιολογία, η χρησιμοποίηση βιογραφικών στοιχείων ανάγεται στα τέλη του πρώτου παγκόσμιου πολέμου, όταν στα πλαίσια της Σχολής του Σικάγου,[7] οι W.I.

Buffalo, και του Π. Κιτρομηλίδη (1985), *Ι. Μοισιόδαξ*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.

4. Μ. Θανοπούλου, *Μελέτη της επιβίωσης της μνήμης του δεύτερου παγκόσμιου πολέμου σε μια αγροτική κοινότητα της Λευκάδας (1981-1982)*, και Μ. Πετρονώτη, *Διερεύνηση της σχέσης ανάμεσα στην επαγγελματική και κοινωνική κινητικότητα των φύλων στην Αθήνα (1985-1986)*. Η έρευνα αυτή διεξάγεται στα πλαίσια της έρευνας του ΕΚΚΕ για τα κοινωνικά χαρακτηριστικά της απασχόλησης.

5. Thompson P. (1980), «Des récits de vie à l'analyse du changement social», *Cahiers Internationaux de Sociologie*, τ. LXIX, σ. 249. Τόσο στην κοινωνιολογία όσο και στην κοινωνική ιστορία η σημασία της συνέντευξης σε βάθος είναι μεγάλη. Ο κοινωνιολόγος που συγκεντρώνει αφηγήσεις ζωής και ο ιστορικός που ενδιαφέρεται για τις προφορικές πηγές συναντώνται σε ένα κοινό πεδίο στο οποίο φτάνουν από διαφορετικές κατευθύνσεις.

6. Βλ. επίσης Poirier J., Clapier-Valladon S. (1980), «Le concept d'ethnobiographie et le récit de vie croisés», *Cahiers Internationaux de Sociologie*, τ. LXIX, σ. 251, και Chevalier Y. (1979), «La biographie et son usage en sociologie», *Revue Française de Sociologie*, τ. 29, αρ. 1, σ. 83.

7. Στη Σχολή του Σικάγου γίνεται η πρώτη προσπάθεια συστηματοποίησης της σε βάθος

Thomas και F. Znaniecki δημοσίευσαν την περίφημη μελέτη τους για τη μετανάστευση των πολωνών αγροτών στην Αμερική.[8] Με τη μελέτη αυτή πρόβαλαν μια νέα αντίληψη για την εμπειρική έρευνα η οποία έρχεται σε αντίθεση με την απλή επεξεργασία των στατιστικών στοιχείων και τη μέτρηση μεταβλητών. Πρωταρχική σημασία για τους Thomas και Znaniecki είχε η εξέταση της θεσμοθετημένης οργάνωσης της κοινωνίας, έτσι όπως καταγράφεται στην αλληλογραφία των πολωνών μεταναστών και στην αυτοβιογραφία ενός από αυτούς.[9] Επιδίωκαν, δηλαδή, να κατανοήσουν τους ιδιαίτερους τρόπους με τους οποίους τα άτομα αντιλαμβάνονται και «μεταφράζουν» σε υποκειμενικό επίπεδο τις ευρύτερες θεσμικές λογικές. Την παράδοση που εγκαινιάστηκε με τη μελέτη των πολωνών αγροτών την ξαναβρίσκουμε αργότερα στην Πολωνία (1921-1938), όπου η συλλογή βιογραφιών παίρνει διαστάσεις κοινωνικού φαινομένου.[10]

Μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, στην κοινωνιολογική έρευνα κυριαρχούν οι ποσοτικές μέθοδοι που επιζητούν να κατηγοριοποιήσουν και να αντικειμενικοποιήσουν τα δεδομένα.[11] Την παράδοση της συλλογής βιογραφικού υλικού τη συνεχίζει ένας μικρός αριθμός ερευνητών. Ανάμεσα σε αυτούς ο Oscar Lewis αντιμετωπίζει το άτομο και την οικογένεια ως καταλύτες των κοινωνικών σχέσεων. Επίκεντρο του ενδιαφέροντός του είναι η σύλληψη των κοινωνικών διαστάσεων της ατομικής εμπειρίας μέσα από τη μελέτη των τρόπων με τους οποίους το υποκείμενο βιώνει τις συνθήκες που το περιβάλλουν και τις εκφράζει στις καθημερινές του πρακτικές.[12]

Η ουσιαστική ανάπτυξη της βιογραφικής προσέγγισης παρατηρείται μεταπολεμικά, γύρω στη δεκαετία του 1960. Η ανανέωση του ενδιαφέροντος γι' αυτήν συνδέεται κυρίως με την κρίση των ποσοτικών αναλύσεων και τη δια-

---

μελέτης κοινοτήτων, διαδικασιών κοινωνικής μεταβολής κλπ. (Davis N. (1975), *Sociological Constructions of Deviance. Perspectives and Issues in the Field*, W.C. Brown Co. Publ., σ. 40).

8. (1927), *The Polish Peasant in Europe and America, 1918-1920*, Dover Publications, Νέα Υόρκη.

9. Chevalier, *ό.π.*, σ. 84.

10. Markiewicz-Lagneau J. (1976), «L'autobiographie en Pologne ou de l'usage social d'une technique sociologique?», *Revue Française de Sociologie*, τ. 17, σ. 594, 613.

11. Ferrarotti F. (1983), *Histoire et histoires de vie. La méthode biographique dans les sciences sociales*, Libr. des Méridiens, Παρίσι, σ. 7 και Becker H. (1970), «The Relevance of Life Histories», Denzin N. (εκδ.), *Sociological Methods. A Sourcebook*, Aldine Publishing Co., Σικάγο, σ. 426-428. Ο Becker τονίζει ότι το ενδιαφέρον των κοινωνιολόγων στρέφεται περισσότερο στην ανάπτυξη αφηρημένων θεωριών και λιγότερο στις λεπτομερειακές περιγραφές συγκεκριμένων κοινοτήτων. Υπογραμμίζει επίσης ότι η προσοχή τους στράφηκε κυρίως πρός τις δομικές μεταβλητές και τις σύγχρονες λειτουργικές αναλύσεις και όχι προς τους παράγοντες που ρυθμίζουν τη ζωή και τις εμπειρίες του ατόμου.

12. Lewis O. (1967), *La Vida. A Puerto Rican Family in the Culture of Poverty*, Secker & Warburg, Λονδίνο και (1961), *Children of Sanchez. Autobiography of a Mexican Family*, Random, Νέα Υόρκη.

πίστωση της ανεπάρκειας που παρουσιάζουν ως προς τη βαθύτερη ερμηνεία των κοινωνικών φαινομένων και, ειδικότερα, των διαδικασιών μέσα από τις οποίες διαμορφώνονται οι ατομικές και συλλογικές στάσεις ή συμπεριφορές. Τα κλασικά, τυποποιημένα ερωτηματολόγια είναι αφαιρετικά και δεν μπορούν να συλλάβουν σε όλη την έκτασή της την πορεία εξέλιξης της ανθρώπινης δράσης, την πολυπλοκότητα των καταστάσεων της καθημερινής ζωής ή, ακόμη, το πλέγμα των κάθε άλλο παρά αφηρημένων κοινωνικών σχέσεων που διέπουν τις καταστάσεις αυτές.[13] Έτσι, η επιστροφή στη βιογραφική προσέγγιση εκφράζει «τη μετάβαση από την τάση για γενίκευση σε απόψεις πιο συγκεκριμένες, οι οποίες μπορούν να ελεγχθούν εμπειρικά».[14] Με την προσέγγιση αυτή, το υποκείμενο, το καθημερινό, οι κοινωνικές πρακτικές και το νόημά τους επανατοποθετούνται στο κέντρο των ενασχολήσεων της κοινωνιολογικής έρευνας.[15]

Η ανάπτυξη της μεθόδου αντανακλά επίσης τη διάδοση του ρεύματος της προφορικής ιστορίας.[16] Το ρεύμα αυτό βασίζεται σε μια νέα, για την εποχή εκείνη, αντίληψη για την κοινωνική ιστορία, που δίνει το λόγο στους απλούς ανθρώπους και θέλει να γίνει η ιστορία όχι μόνο των επίσημων πρωταγωνιστών αλλά και του λαού, μια ιστορία «από τη βάση».[17] Με τη συγκέντρωση βιογραφικών στοιχείων και προσωπικών μαρτυριών, η προφορική ιστορία επιζητεί να εμπλουτίσει τις πηγές της, να συνδέσει τις εμπειρίες συγ-

---

13. Βλ. επίσης Κ. Τσουκαλάς (1986), «Εργασία και εργαζόμενοι στην πρωτεύουσα: αδιαφάνειες, ερωτήματα, υποθέσεις», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τ. 60, σ. 71, όπου τονίζεται το «επιστημολογικό πρόβλημα κατάταξης και κατανόησης της πραγματικότητας» με αναθεώρηση των χρησιμοποιούμενων αναλυτικών εργαλείων.

14. Misztal B. (1980), «Autobiographies of Workers as a Source of Socio-historical Knowledge», *International Oral History Conference*, Άμστερνταμ, σ. 482.

15. Ferrarotti, *ό.π.*, σ. 8.

16. Η εμφάνιση της προφορικής ιστορίας συνδέεται με την ανάγκη μελέτης κοινωνιών που δεν έχουν γραπτή ιστορία (Thompson P. (1981), «Life Histories and the Analysis of Social Change», Bertaux D. (εκδ.), *Biography and Society*, Sage Public., 290), όπως επίσης και με κοινωνικά κινήματα αμφισβήτησης που κατά την αναζήτηση ριζών μέσα στην ιστορία οδηγήθηκαν σε κριτική κατά των ιστοριογράφων και δημιούργησαν δεσμούς με το εργατικό κίνημα και με όσους αποκλείει η επίσημη ιστορία (Botz G., Pollak M., (1982), «Le rôle d'un récit biographique dans le travail d'historien», *Actes du IVéme Colloque d'Histoire Orale*, Aix-en-Provence, σ. 312. Βλ. και Bertaux D. (1980), «L'approche biographique...», *Cahiers Internationaux de Sociologie*, τ. LXIX, σ. 199, και Joutard Ph. (1979), «Historiens, à vos micros...», *L'Histoire*, τ. 12, σ. 110). Ο Thompson τονίζει ότι η προφορική ιστορία αναπτύχθηκε εκεί όπου υπήρχε παράδοση επιτόπιας έρευνας μέσα στην ίδια την ιστορία (Thompson P., (1982), *The Voice of the Past. Oral History*, Oxford Univ. Press, σ. 59).

17. Η ανάγκη συγγραφής μιας ιστορίας με ανθρώπινο λόγο οδήγησε στη χρησιμοποίηση της βιογραφικής προσέγγισης, ακριβώς επειδή η προσέγγιση αυτή επιτρέπει να μιλήσουν άνθρωποι απλοί και να μελετηθούν ομάδες ή κοινότητες φτωχές σε αρχεία (Samuel R. (1973), «Headington Quarry. Recording a Labouring Community», *Oral History*, τ. 1, αρ. 4, σ. 116, 119).

κεκριμένων ατόμων ή ομάδων με την ιστορία της συνολικότερης κοινωνίας,[18] και να αναζητήσει ερμηνείες κοινωνιολογικού τύπου.

Πολυάριθμες είναι οι έρευνες που έχουν διεξαχθεί με τη βιογραφική προσέγγιση στον διεθνή επιστημονικό χώρο. Για την ταξινόμησή τους, ο D. Bertaux προτείνει διάφορα κριτήρια.[19] Από αυτά αναφέρουμε ενδεικτικά:

— τη σχολή σκέψης όπου ανήκει ο ερευνητής, όπως ο στρουκτουραλισμός (D. Bertaux, Is. Bertaux-Wiame), ο μαρξισμός-υπαρξισμός (F. Ferrarotti), η θεωρία των ρόλων (E. Luchterhand)·

— τον επιστημονικό κλάδο όπου χρησιμοποιείται η μέθοδος, όπως η ανθρωπολογία (F. Elegoët), η κοινωνική ιστορία (R. Thompson, Is. Bertaux-Wiame), και

— τους διερευνώμενους κοινωνικούς χώρους, όπως οι αγρότες, οι ανήλικοι παραβάτες, οι élites κλπ.

ΙΙ. ΜΟΡΦΕΣ ΤΟΥ ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ

Οι πληροφορίες για τη ζωή του ατόμου εμπεριέχονται σε ποικίλες μορφές βιογραφικού υλικού, το οποίο ο ερευνητής βρίσκει έτοιμο ή παράγει ο ίδιος κατά τη διάρκεια της ερευνητικής διαδικασίας. Με αναφορά στις πηγές από όπου προέρχεται το βιογραφικό υλικό και στις σκοπιμότητες που εξυπηρετεί, η Aron-Schnapper το κατατάσσει σε τρεις κατηγορίες:[20]

α) *Η πρώτη κατηγορία αναφέρεται σε βιογραφικό υλικό που έχει συγκεντρωθεί για προσωπικούς λόγους ή για τις ανάγκες δημοσίων ή άλλων υπηρεσιών.* Στην πρώτη περίπτωση, πρόκειται για στοιχεία που καταγράφονται σε *αυτοβιογραφίες, ημερολόγια, αλληλογραφία ή βιογραφίες.* Στη δεύτερη περίπτωση, το βιογραφικό υλικό προέρχεται από το ενδιαφέρον ορισμένων φορέων για συγκεκριμένες πλευρές της ζωής ανθρώπων που επιζητούν λύση σε κάποια προβλήματά τους (λ.χ. δικαστικοί φάκελοι, ιατρικά ιστορικά).

Ιδιαίτερη σημασία εδώ έχουν η αυτοβιογραφία και η βιογραφία,[21] που αποτελούν παραδοσιακά λογοτεχνικά είδη. Για τον κοινωνικό επιστήμονα ωστόσο, *η μελέτη τους ξεπερνάει το επίπεδο των φιλολογικών και αισθητικών*

---

18. Misztal, *ό.π.*, σ. 481.

19. Bertaux, 1980, *ό.π.*, σ. 202-203.

20. Aron-Schnapper D., Hanet D. (1980), «D'Hérodote au magnétophone. Sources orales et archives orales», *Annales ESC*, σ. 183.

21. Σύμφωνα με τον G. Genette, η αυτοβιογραφία είναι αφήγηση «αυτοδιηγητική», δηλαδή σε πρώτο πρόσωπο και με αναφορά στο ίδιο το άτομο, ενώ η βιογραφία είναι αφήγηση «ετεροδιηγητική», όπου ο αφηγητής μιλά για κάποιον άλλον (Genette G., *Figures III*, Ed. du Seuil,

αναλύσεων[22] και προσφέρει το έναυσμα για αναζητήσεις ευρύτερες, όπως η αναπαραγωγή ιδεολογιών, *η αποτύπωση συλλογικών εκφράσεων*, η αντανάκλαση της κοινωνικής θέσης του συγγραφέα.[23] Παρ' όλο τον πλούτο των πληροφοριών που περιέχει το βιογραφικό υλικό αυτής της κατηγορίας, συχνά παρουσιάζει *κενά και δυσκολίες αξιοποίησης*, γιατί δεν καλύπτει τους ειδικότερους στόχους των ερευνητικών προγραμμάτων στα οποία χρησιμοποιείται.

β) *Υλικό που συλλέγεται από επαγγελματίες αρχειοθέτες*. Η κατηγορία αυτή εμπεριέχει ύλη που συγκεντρώνουν οι δημοσιογράφοι στα πλαίσια ερευνών για τη ζωή προσωπικοτήτων ή απλών ανθρώπων, τα βιογραφικά στοιχεία των οποίων τροφοδοτούν τις ανάγκες της επικαιρότητας. Περιλαμβάνει επίσης προφορικό υλικό (λόγους, μαρτυρίες κλπ.), το οποίο αρχειοθετείται με τρόπο αντίστοιχο προς εκείνον της αρχειοθέτησης των παραδοσιακών γραπτών πηγών.[24] Τα αρχειοθετημένα αυτά στοιχεία όμως, ενώ προσφέρονται για άμεση αξιοποίηση από τον ερευνητή, περιορίζονται συνήθως στον τομέα της δημόσιας ζωής και αφορούν λιγότερο ή καθόλου την ιδιωτική ζωή και την καθημερινότητα.

γ) *Υλικό που παράγεται κυρίως από τον ίδιο τον ερευνητή* για άμεση ανάλυση και με βάση μια συγκεκριμένη μεθοδολογία, η οποία εξυπηρετεί τους στόχους του δεδομένου ερευνητικού προγράμματος. Το υλικό αυτό υποδιαιρείται στα ακόλουθα είδη που μπορούν να χρησιμοποιηθούν και σε συνδυασμό μεταξύ τους:

i) *Αφήγηση ζωής* (life story, récit de vie): διήγηση σε πρώτο πρόσωπο, που αναφέρεται σε βασικές εμπειρίες του ατόμου έτσι όπως αυτό τις διηγείται στον ερευνητή.

ii) *Ιστορία ζωής* (life history, histoire de vie): συνδυασμός βιογραφικών στοιχείων, τα οποία προκύπτουν όχι μόνο από την προσωπική διήγηση του ατόμου αλλά και από άλλες πηγές. Μια ιστορία ζωής δηλαδή μπορεί να

1972, σ. 251-253). Από μια άλλη σκοπιά, η βιογραφία είναι αφήγηση ατόμων που νομιμοποιούνται να μιλήσουν για κάποιο πρόσωπο εξαιτίας της ειδικότερης σχέσης που έχουν μαζί του (λ.χ. γονείς-παιδί). Βλ. Chabrol Cl. (1983), «Psycho-socio-sémiotique...», *Revue des Sciences Humaines*, τ. 191, σ. 72.

22. Ο αφηγητής δίνει την προσωπική του σκοπιά, αλλά με έμφαση σε ό,τι ο ίδιος αξιολογεί σημαντικότερο. Βλ. Chevalier, *ό.π.*, σ. 83, Cribier F. (1983), «La culture populaire dans les courées de Lille, 1915-1945», *Colloque sur les Cultures Populaires*, Societé d'Ethnologie Française, Νάντη, σ. 2, και Szczepanski J. (1981), «The use of Autobiographies in Historical Social Psychology», Bertaux D. (εκδ.), *Biography and Society*, σ. 228.

23. Samuel R. (1980), «Life Histories», *International Oral History Conference*, Άμστερνταμ, σ. 5-9.

24. Aron-Schnapper D., Hanet D., *ό.π.*, σ. 183. Στις ΗΠΑ την αρχειοθέτηση αυτή την κάνουν οι ειδικοί της προφορικής ιστορίας και στη Γαλλία οι άνθρωποι του ραδιοφώνου και της τηλεόρασης.

απαρτίζεται από μία ή περισσότερες *αφηγήσεις ζωής, μαρτυρίες τρίτων, γραπτές πηγές κλπ.*[25]

iii) *Εθνοβιογραφία ή βιογραφία ομάδας*: μονάδα έρευνας εδώ είναι μια πρωτογενής ομάδα, η διήγηση της οποίας είναι προϊόν της αλληλεπίδρασης που ασκείται μεταξύ των μελών της.[26]

Κάθε μορφή βιογραφικού υλικού εμπεριέχει και τις διαδικασίες παραγωγής του, όπως επίσης και τα κίνητρα που έκαναν τον συγγραφέα να γράψει, ή τον αφηγητή να εξιστορήσει, κομμάτια της ζωής του. Χρησιμοποιώντας τη βιογραφική προσέγγιση, ο κοινωνικός επιστήμονας είναι αναγκαίο να κατανοήσει την οπτική γωνία μέσα από την οποία διατυπώνονται οι αξιολογήσεις και οι εμπειρίες του συγγραφέα ή του αφηγητή, καθώς επίσης και τους στόχους που εξυπηρετεί η οπτική αυτή γωνία, τα ενδεχόμενα κενά που συνεπάγεται η διήγηση κλπ. Στην αντίθετη περίπτωση, ο ερευνητής κινδυνεύει να απολυτοποιήσει τα συμπεράσματα στα οποία καταλήγει ή να προτείνει ερμηνείες ασύνδετες με τα ιδιαίτερα μηνύματα που διέπουν τη δεδομένη βιογραφία ή αφήγηση ζωής.

Στο άρθρο αυτό η βιογραφική προσέγγιση εξετάζεται σε σχέση με την τρίτη κατηγορία βιογραφικού υλικού και, ειδικότερα, με την αφήγηση ζωής.

III. ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΜΕΘΟΔΟΥ

Επίκεντρο ανάλυσης στη βιογραφική προσέγγιση είναι η ζωή του ατόμου, η οποία αντιμετωπίζεται ως ενότητα προσωπικών, κοινωνικών, συναισθηματικών και άλλων καταστάσεων,[27] που όλες μαζί συνθέτουν την πολύπλοκη υποκειμενική πραγματικότητα. Η διεισδυτική μελέτη των αφηγήσεων ζωής επιτρέπει στον κοινωνιολόγο να αναγνωρίσει καθημερινές πρακτικές, αλληλεξαρτήσεις και συγκρούσεις ρόλων, διαδικασίες επιλογών, δυσκολίες προσαρμογής κλπ. Σημαντικό εδώ είναι ότι με την ανάλυση των αφηγήσεων ζωής μπορούν να διαπιστωθούν οι κοινωνικές ή άλλες σχέσεις που υποκρύπτονται στις αφηγήσεις αυτές,[28] να ερμηνευθεί η σημασία τους για το ίδιο το άτομο, αλλά και να συσχετιστούν με τις ευρύτερες κοινωνικές λειτουργίες.

---

25. Denzin N. (1981), «The Interactionist Study of Social Organisation. A Note on Method», Bertaux D. (εκδ.), *Biography and Society*, σ. 200.

26. Ειδικότερη αναφορά στην πρωτογενή ομάδα ως μονάδα έρευνας γίνεται από τον Ferrarotti, *ό.π.*, σ. 18, 19. Βλ. και Poirier J., Clapier-Valladon S., *ό.π.*

27. Pineau G. (1984), «Sauve qui peut...», *Education Permanente*, τ. 72-73, σ. 19.

28. Ενδεικτική εδώ είναι η άποψη του Bertaux, που αντιμετωπίζει τις βιογραφίες λιγότερο ως αφηγήσεις ζωής και περισσότερο ως αφηγήσεις πρακτικών (Chevalier, *ό.π.*, σ. 97-98).

Η βιογραφική προσέγγιση επομένως στηρίζεται στη βασική παραδοχή ότι κάθε αφήγηση ζωής αποτελεί έναν φορέα κοινωνιολογικής γνώσης, είναι μια πρώτη ύλη που προσφέρεται για επεξεργασία επειδή συμπυκνώνει ένα εν δυνάμει πολύτιμο, από κοινωνιολογική άποψη, υλικό. Ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της μεθόδου είναι: α) η κατανόηση των κοινωνικών σχέσεων και φαινομένων μέσα από τη διερεύνηση της ατομικής ζωής, β) η διαχρονική θεώρηση της ατομικής και κοινωνικής ζωής, και γ) η έμφαση στην υποκειμενική πρόσληψη των κοινωνικών φαινομένων. Αναλυτικότερα:

α) *Η κατανόηση των κοινωνικών σχέσεων και φαινομένων μέσα από τη διερεύνηση της ατομικής ζωής*. Η αντιμετώπιση του ατόμου ως μονάδας κοινωνιολογικής έρευνας διαφοροποιείται ανάλογα με τη φύση της μεθοδολογικής προσέγγισης. Ενώ στις ποσοτικές μεθόδους το άτομο αποκτά σημασία μόνο αν συναρτηθεί με υψηλές συχνότητες, στη βιογραφική προσέγγιση ενδιαφέρει κυρίως όταν εξετάζεται με πλαίσιο αναφοράς τη σχέση ατόμου-κοινωνίας. Οι ατομικές δραστηριότητες διαγράφονται τότε ως ένα σύνθετο πλέγμα γεγονότων και σχέσεων που προϋποθέτουν το άτομο ενταγμένο σε επιμέρους κοινωνικές ομάδες και ταυτόχρονα του επιτρέπουν να παρεμβαίνει στη διαμόρφωση του άμεσου περιβάλλοντός του. Σε κάθε ατομική εμπειρία, επομένως, μπορούν να αναζητηθούν στοιχεία που φωτίζουν τις διασυνδέσεις μεταξύ ατόμου και κοινωνικής ομάδας, ομάδας και κοινωνίας, τους τρόπους με τους οποίους τα άτομα εσωτερικεύουν τα συστήματα κοινωνικών αξιών, και τα ισχύοντα πρότυπα συμπεριφοράς. Με άλλα λόγια, η παρακολούθηση της τροχιάς της ατομικής ζωής αποκαλύπτει τις συγκεκριμένες στάσεις και αντιδράσεις των ατόμων στα κοινωνικά φαινόμενα, στάσεις που συνιστούν «τις κινητήριες δυνάμεις των κοινωνικών και ιστορικών διαδικασιών».[29]

Στα πλαίσια της βιογραφικής προσέγγισης λοιπόν, καθώς το άτομο μιλά για προσωπικές βλέψεις και αναζητήσεις, στρατηγικές υλοποίησης στόχων, διαπροσωπικές σχέσεις κλπ.[30], στην πραγματικότητα ξεπερνάει το επίπεδο του εγώ και δηλώνει την κοινωνική του ταυτότητα. Κάθε στοιχείο της διήγησής του αποτελεί και στοιχείο της πορείας κοινωνικοποίησής του, όπως επίσης και της διαδικασίας σχηματισμού της κοινωνικής του ταυτότητας.[31] Για

29. Η ιστορία γράφεται από τους ανθρώπινους τρόπους αντίληψης, κατανόησης και ερμηνείας της κοινωνικής πραγματικότητας. Βλ. Szczepanski, *ό.π.*, σ. 226.

30. Portet F. (1980), «L'approche biographique», *Milieux*, τ. 314, σ. 27· Chanfrault-Duchet M. (1985), «Le pouvoir de la parole dans le récit de vie», *V Colloqui Internacional d'Historia Oral*, Βαρκελώνη. Την ίδια άποψη υποστηρίζει ο C. Abastado (Lautier C. (1985), «La souricière et la stratégie de l'araignée», *V Colloqui Internacional d'Historia Oral*, σ. 295), και η A. Camargo (1981), «The Actor and the System. The Trajectory of the Brazilian Political Elites», Bertaux D. (εκδ.), *Biography and Society*, σ. 195.

31. Luchterham E., Wieland N., 1981, «The Focused Life History in Studying Involvement in a Genocidal Situation in Nazi Germany», Bertaux D. (εκδ.), *Biography and Society*,

τον λόγο αυτό είναι δυνατόν μέσα από την ανάλυση μιας αφήγησης ζωής να προσδιορίσουμε τα γνωρίσματα του κοινωνικού περιβάλλοντος του αφηγητή και την αλληλεπίδραση των παραγόντων που παρακινούν αυτόν ή τις ομάδες όπου ανήκει να δραστηριοποιηθούν με ορισμένους, και όχι με άλλους, τρόπους.[32] Αναφερόμενοι επιγραμματικά σε αυτό το σημείο, πολλοί κοινωνικοί επιστήμονες επισημαίνουν ότι οι κύριοι μηχανισμοί της κοινωνικής αλλαγής δεν μπορούν να κατανοηθούν χωρίς τη μελέτη των ευρύτερων ιδεολογικών και συλλογικών πιέσεων, έτσι όπως αυτές διαγράφονται μέσα από τις αφηγήσεις ζωής.[33]

Το πρώτο λοιπόν χαρακτηριστικό της βιογραφικής προσέγγισης αφορά τη δυνατότητα σύνδεσης, μέσα από την ανάλυση βιογραφικών στοιχείων, του ατόμου με την ομάδα ή με την κοινωνία, και, κυρίως, τη διαδικασία ενσωμάτωσης της ατομικής ζωής μέσα σε πρωταρχικές κοινωνικές λειτουργίες: κάτω από το πρίσμα της ατομικής εμπειρίας γίνεται μια συστηματική προέκταση των σημαντικών γεγονότων που συνδέονται με την ανθρώπινη ύπαρξη.[34]

β) *Η διαχρονική θεώρηση της ατομικής και κοινωνικής ζωής.* Η κατάσταση κάθε ατόμου σε δεδομένες χρονικές στιγμές είναι συνάρτηση και συνισταμένη μιας εξελικτικής και σύνθετης πορείας, η οποία συνδέει δύο χρονικά σημεία, παρελθόν και παρόν.[35] Με την ανάλυση βιογραφικών στοιχείων, η βιογραφική προσέγγιση δεν περιορίζεται στην περιγραφή στάσεων και πρακτικών, αλλά επικεντρώνεται στις διαδικασίες που οδηγούν σε αυτές τις πρακτικές. Δίνει δηλαδή πρωταρχική σημασία στις αφετηρίες των προσωπικών στάσεων αλλά και στις αξίες που τις διέπουν και κατευθύνουν την εξέλιξή τους.

Η διάσταση του χρόνου και τα στάδια εξέλιξης δεν είναι αδιάφορα στις ποσοτικές μεθόδους. Η διαχρονικότητα, όμως, εξετάζεται από αυτές συνήθως με αναφορά σε χρονικά σημεία του παρελθόντος, τα οποία επιλέγει ο ερευνη-

---

σ. 285. Σύμφωνα με τον G. Jobert η ανθρώπινη ζωή εμφανίζεται μέσα από τις λιγότερο γενικεύσιμες πλευρές της ως κάθετη σύνθεση της κοινωνικής ιστορίας (Jobert G., 1984, «Les histoires de vie. Entre la recherche et la formation», *Education Permanente*, τ. 72-73, σ. 10).

32. Dollard J., 1949, *Criteria for the Life History with Analysis of Six Notable Documents*, Νέα Υόρκη, P. Smith, σ. 13-35. Βλ. επίσης Bertaux-Wiame Is., 1982, «The Life History Approach to the Study of Internal Migration. How Women and Men Came to Paris Between the Wars?», Thompson P. (εκδ.), *Our Common History. The Transformation of Europe*, Λονδίνο, Pluto, σ. 197. Η συγγραφέας δείχνει πως τα άτομα εσωτερικεύουν τις κοινωνικές σχέσεις ως τμήμα της δικής τους συνείδησης.

33. Thompson, *ό.π.*, σ. 299-304.

34. Misztal, 1980, *ό.π.*, σ. 486, 487.

35. Οι ατομικές βιογραφίες αφορούν μια συνεχή αναδόμηση του παρελθόντος μέσα στα πλαίσια όσων συμβαίνουν στο παρόν (Kohli M., 1981, «Biography, Account, Text, Method», Bertaux D. (εκδ.), *Biography and Society*, σ. 65, 67).

τής κατά τον αρχικό σχεδιασμό της έρευνας. Αντίθετα, στη βιογραφική προσέγγιση η μελέτη της διαχρονικότητας προσδιορίζεται από τον ίδιο τον αφηγητή, που αποφασίζει μόνος ποιες είναι οι σημαντικές φάσεις της ζωής του, πώς καθορίστηκαν και πώς επηρέασαν τις επόμενες.[36] Η τροχιά της ατομικής ζωής συμπυκνώνει τις αλληλεπιδράσεις παραγόντων και σχέσεων που πρέπει να διερευνηθούν για τη θεώρηση της ατομικής και κοινωνικής ζωής μέσα από ένα δυναμικό πρίσμα.

Με την έννοια αυτή, η βιογραφική προσέγγιση ευαισθητοποιεί τον κοινωνιολόγο στο νόημα και το βάρος του χρόνου. Όπως πολύ χαρακτηριστικά παρατηρεί ο G. Elder, η σημασία των βλέψεων και της συμπεριφοράς του ατόμου γίνεται αντιληπτή μόνο με αναφορά στους τρόπους και στις διαδικασίες μέσα από τις οποίες το άτομο αυτό κατέληξε σε μια τέτοια συμπεριφορά.[37]

Αξίζει να σημειωθεί ότι οι αφηγήσεις ζωής επιτρέπουν τη σκιαγράφηση των κοινωνικών συνθηκών που επικράτησαν σε προγενέστερες φάσεις της ζωής του ατόμου.[38] Μια τέτοια σκιαγράφηση ωστόσο διαφέρει από την ανασύσταση του παρελθόντος, για την ολοκλήρωση της οποίας ο κοινωνιολόγος έχει ανάγκη από τη βοήθεια του ιστορικού.

γ) *Η έμφαση στην υποκειμενική πρόσληψη των κοινωνικών φαινομένων.* Αυτό είναι ίσως το χαρακτηριστικό που περισσότερο από κάθε άλλο διαφοροποιεί τη βιογραφική προσέγγιση από τις ποσοτικές μεθόδους. Η διαφορά αυτή σχετίζεται με τη φύση των δεδομένων που χρησιμοποιούνται και που είναι διατυπωμένα με τα λόγια του ίδιου του αφηγητή και φέρουν τη σφραγίδα των προσωπικών του αξιών και εκτιμήσεων. Ο προφορικός λόγος εξάλλου συνοδεύεται πάντα από μια συναισθηματική φόρτιση και μηνύματα μη λεκτικά (χειρονομίες, τόνος φωνής) τα οποία του προσδίδουν νόημα[39] και βοηθούν τον ερευνητή να αξιολογήσει τη σημασία και την εγκυρότητα των όσων λέγονται. Έτσι η διήγηση των υποκειμενικών εμπειριών υπακούει σε ένα πλέγμα ιδιαίτερων νοημάτων, λεκτικών ή μη, που συνδέονται στενά με

---

36. Camargo, *ό.π.*, σ. 196, 200. Με πιο συγκεκριμένο τρόπο ο H.G. Brose αναφέρει ότι ο βιογραφικός χρόνος έχει ιστορικές και βιογραφικές διαστάσεις. Η αναφορά στο παρελθόν παίζει κυρίαρχο ρόλο στις περιπτώσεις που οι βιογραφίες χρησιμοποιούνται για κοινωνιολογικές αναλύσεις (1982, «Digital Structures of Social Time and Changing Structures of Biographical Time. The Case of the Temporary Workers», *X World Congress of Sociology*, Μεξικό).

37. 1981, «History and the Life Course», Bertaux D. (εκδ.), *Biography and Society*, σ. 83, 96.

38. Η ανασύσταση του παρελθόντος δεν είναι αντικειμενικός στόχος της βιογραφικής προσέγγισης, αλλά σχετίζεται με την προσπάθεια δημιουργίας ενός πλαισίου αναφοράς όπου θα είναι εφικτή η σύγκριση με το παρόν. Με τα λόγια της Gagnon, το στοιχείο του χρόνου υπάρχει σε κάθε αφήγηση ζωής και επιτρέπει την αναπαράσταση της ιστορίας (Gagnon N. 1981, «On the Analysis of Life Accounts», Bertaux D. (εκδ.), *Biography and Society*).

39. Becker, *ό.π.*, σ. 421.

την όλη προσωπικότητα και τις ιδιοτυπίες των βιωμάτων του αφηγητή.[40]

Η βιογραφική προσέγγιση δίνει έμφαση στην υποκειμενική πρόσληψη των κοινωνικών φαινομένων και σχέσεων, γιατί το άτομο θεωρείται εξ ορισμού καλύτερα πληροφορημένο από τον ερευνητή, ή και από οποιονδήποτε άλλον, για τους τρόπους που δεδομένες κοινωνικές συνθήκες βιώνονται σε υποκειμενικό επίπεδο ή στα πλαίσια επιμέρους ομάδων. Είναι κατεξοχήν αρμόδιο να μιλήσει με σαφήνεια για τα περιστατικά που έπαιξαν αποφασιστικό ρόλο σε κρίσιμες καμπές της ζωής του, τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων, και εκείνες τις πλευρές της καθημερινότητας που συνήθως μοιράζεται κανείς μόνο με τους οικείους του, όπως την ερωτική του ζωή, προσωπικές σκέψεις ή προβλήματα. *Σαν δέκτης των συνειδητών ή ασυναίσθητων υποδείξεων που κάνει ο αφηγητής,*[41] ο κοινωνιολόγος έχει τη δυνατότητα να λάβει υπόψη τα σημεία προς τα οποία πρέπει να στρέψει την προσοχή του και να εκτιμήσει την ειδικότερη σημασία που έχουν για το άτομο. Με τον τρόπο αυτό, εισχωρεί στο σύστημα αξιών που εκφράζεται μέσα από το λόγο του αφηγητή και δεν ταυτίζεται απαραίτητα με εκείνο του κοινωνιολόγου ερευνητή.

Η σύντομη αναφορά στα κύρια γνωρίσματα της βιογραφικής προσέγγισης αναδεικνύει τον συνθετικό της χαρακτήρα. Συνθετικό γιατί επιτρέπει τη σύνδεση πολλαπλών επιπέδων: του ατομικού και του κοινωνικού, του παρελθόντος και του παρόντος, και των ποικίλων διαστάσεων που συνιστούν την υποκειμενική αλήθεια. Παραφράζοντας τα λόγια του Ferrarotti, «η βιογραφική προσέγγιση επιτρέπει να διαβάσει κανείς μια κοινωνία μέσα από μια βιογραφία».[42] Η κυρίαρχη επομένως αντίληψη που διέπει το σκεπτικό της μεθόδου είναι ότι η μελέτη των αφηγήσεων ζωής βοηθά να κατανοήσουμε το πλέγμα των κοινωνικών σχέσεων που συνδέουν το άτομο με τον κοινωνικό του περίγυρο, καθώς και τις διαδικασίες με τις οποίες διαφοροποιούνται οι σχέσεις αυτές μέσα στον χρόνο.

---

40. «Η αφήγηση ζωής είναι μια αφήγηση που διαμορφώνεται κατά τη διάρκεια εξέλιξης της ίδιας της ζωής μέσα σε ένα σκηνικό αλληλεπίδρασης το οποίο παράλληλα ανακαλεί γεγονότα και εμπειρίες δίνοντάς τους νόημα» (Bertaux-Wiame Is., 1985, «Oral History Needs Diversity», *International Journal of Oral History*, σ. 7). Βλ. ακόμη Berger Gluck S., 1982, «Interlude or Change. Women and the World War II Work Experience. A Feminist Oral History», *International Journal of Oral History*, τ. 3, αρ. 2, σ. 93.

41. Elder, *ό.π.*, σ. 105 και Becker, *ό.π.*, σ. 425.

42. Ferrarotti, *ό.π.*, σ. 9.

IV. ΤΟ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝ ΤΗΣ ΜΕΘΟΔΟΥ. ΠΛΕΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΑΔΥΝΑΜΙΕΣ

Το ενδιαφέρον μιας μεθόδου μπορεί να κριθεί τόσο από τα πλεονεκτήματα όσο και από τις αδυναμίες που παρουσιάζει. Πιο συγκεκριμένα, οι δυνατότητες που προσφέρει η βιογραφική προσέγγιση, σε σχέση με άλλες μεθόδους, δίνουν στον ερευνητή ευκαιρίες να αναζητήσει νέα πεδία προβληματισμού και έρευνας, ενώ ταυτόχρονα οι δυσκολίες και τα ερωτηματικά που συνοδεύουν την εφαρμογή της συμβάλλουν στην ευαισθητοποίησή του και ενισχύουν την ικανότητα αυτοκριτικής θεώρησης της ερευνητικής του πρακτικής. Και στις δύο περιπτώσεις η ενασχόληση με τη μέθοδο αποτελεί μια σημαντική πηγή εμπλουτισμού της επιστημονικής σκέψης.

1. Πλεονεκτήματα

α) *Ο διεισδυτικός και συμπληρωματικός χαρακτήρας της μεθόδου.* Η βιογραφική προσέγγιση καλύπτει τομείς όπου δεν μπορούν να διεισδύσουν οι στατιστικές και γενικότερα οι ποσοτικές μετρήσεις. Η στατιστική ως μεθοδολογικό εργαλείο είναι ακατάλληλη για τις περιπτώσεις όπου απαιτείται να κατανοήσουμε σε βάθος ό,τι απωθείται ή αποσιωπάται κοινωνικά,[43] όπως λ.χ. συμπεριφορές τις οποίες απορρίπτει το ισχύον σύστημα κοινωνικών αξιών (φοροδιαφυγή, χρήση ναρκωτικών κλπ.). Επίσης, η στατιστική είναι ανεπαρκής για τη σύλληψη της μη λεκτικής επικοινωνίας που, όπως τονίστηκε ήδη, πλαισιώνει τον λόγο και φανερώνει το υπολανθάνον νόημά του.[44] Τέτοιες ανεπάρκειες είναι ευκολότερο να καλυφθούν με τη βιογραφική προσέγγιση εξαιτίας της προσωπικής επαφής και αλληλεπίδρασης που υπάρχει ανάμεσα στον ερευνητή και τον αφηγητή. Η επαφή αυτή δημιουργεί συχνά ευνοϊκές προϋποθέσεις και ένα κλίμα συμπάθειας και εμπιστοσύνης που παρακινεί τον αφηγητή να μιλήσει ελεύθερα και να προχωρήσει σε εκμυστηρεύσεις που δεν θα έκανε κάτω από διαφορετικές συνθήκες.

Η βιογραφική προσέγγιση αποδεικνύεται πολύτιμη και στον κλάδο της κοινωνικής ιστορίας, σε περιπτώσεις όπου λείπουν οι γραπτές πηγές — είτε γιατί αυτές καταστράφηκαν είτε γιατί όσες υπάρχουν δεν επαρκούν για να καλύψουν τις νέες περιοχές έρευνας προς τις οποίες στρέφονται οι αναζητή-

43. Vilgard C., 1980, «Histoire de vie et imaginaire...», *Cahiers Internationaux de Sociologie*, τ. LXIX, σ. 359.

44. Ryant C., 1982, «The Psychohistorical Dimensions of Oral History...», *IV Colloque International d'Histoire Orale*, σ. 112.

σεις των ερευνητών (εμφύλιος πόλεμος, εθνικές μειονότητες ή περιθωριακές ομάδες). Υπάρχουν επίσης τομείς της κοινωνικής ζωής που δεν έχουν μελετηθεί επειδή η ταχύρρυθμη εξέλιξη της σύγχρονης κοινωνίας δεν επέτρεψε την καταγραφή των παλαιών σχημάτων[45] (λ.χ. τοπικά έθιμα, ζωή επαγγελματικών ή άλλων ομάδων που τείνουν να εκλείψουν). Στις περιπτώσεις αυτές, το παρελθόν επιζεί σαν προφορική παράδοση και η βιογραφική προσέγγιση παίζει αποφασιστικό ρόλο στη διάσωση γνώσεων που θα εξαφανιστούν με τον θάνατο των τελευταίων φορέων τους.[46]

Ο ποιοτικός χαρακτήρας της βιογραφικής προσέγγισης και η διαφορετική οπτική γωνία του ερευνητή που τη χρησιμοποιεί συντελούν ώστε η μέθοδος να αποτελεί θαυμάσιο συμπλήρωμα των ποσοτικών αναλύσεων. Η εφαρμογή της μπορεί να γίνει ως έρευνα-πιλότος, πριν από την έναρξη της στατιστικής μέτρησης, οπότε η λεπτομερειακή μελέτη του διερευνώμενου αντικειμένου οδηγεί σε ευρήματα που θα δώσουν τις βασικές κατευθύνσεις για τη συνέχιση της έρευνας με ποσοτικές μεθόδους. Αντίστροφα, η βιογραφική προσέγγιση μπορεί να χρησιμοποιηθεί επικουρικά μετά την ολοκλήρωση της στατιστικής μέτρησης, με στόχο την πληρέστερη κατανόηση ορισμένων από τα φαινόμενα που εξετάζονται[47] καθώς και την εκλέπτυνση των τελικών πορισμάτων.

β) *Ευελιξία*. Δεύτερο πλεονέκτημα της βιογραφικής προσέγγισης είναι η ευελιξία της, η προσαρμοστικότητα δηλαδή στα είδη πληροφόρησης που συλλέγονται. Εφόσον οι ερωτήσεις είναι ανοιχτές, ο αφηγητής μπορεί ελεύθερα να αναφερθεί στα ειδικότερα θέματα που τον απασχολούν προσωπικά και έχουν ίσως διαφύγει της προσοχής του ερευνητή. Η πλαστικότητα της μεθόδου παρέχει τη δυνατότητα όχι μόνο να μη χαθεί η νέα αυτή πληροφόρηση αλλά και να ενσωματωθεί στη συνέχιση της διεξαγωγής της έρευνας με την επέκταση των συνεντεύξεων σε άλλες ομάδες, τη μορφή νέων ερωτήσεων κ.ά. Αυτό σημαίνει ότι το καινούριο δεν απορρίπτεται από τον ερευνητή επειδή απέχει από την αρχική του προβληματική ή τις ενότητες του ερωτηματολογίου, ούτε πρέπει αναγκαστικά να προσαρμοστεί σε προκατασκευασμένες κατηγορίες.[48] Αντίθετα, με τη συλλογή βιογραφικών στοιχείων τα

---

45. Στις περιπτώσεις αυτές ο λόγος δίνεται στα κυριαρχούμενα στοιχεία της κοινωνίας (Chaudron M., 1982 «Les approches statistiques, biographiques et généalogiques sont elles exclusives ou complementaires», *Xéme Congrès Mondial de Sociologie*, Μεξικό, σ. 1, και Seeligman C., 1985, «Histoire Orale – un instrument valable pour la recherche?», *V Colloqui Internacional d'Historia Oral*, Βαρκελώνη, σ. 420-421. Βλ. και Morin F., 1980, «Pratiques anthropologiques et histoire de vie», *Cahiers Internationaux de Sociologie*, τ. LXIX, σ. 332.

46. Kish-Sklar K., 1985, «Personal Power and Historical Causation», *V Colloqui Internacional d'Historia Oral*, Βαρκελώνη, σ. 423, και Morin, *ό.π.*

47. Portet, *ό.π.*, και Camargo, *ό.π.*, σ. 192, 196, 200.

48. Morin, *ό.π.*, σ. 316. Ο Thompson τονίζει ότι η ευελιξία είναι το μυστικό των δυνατο-

οποία αποτελούν μια ολότητα συνεκτική και ριζωμένη στην κοινωνική εμπειρία του ατόμου,[49] η καινούρια πληροφόρηση παράγει γνώση που καθρεφτίζει τις ιδιαιτερότητες του κοινωνικού πλαισίου στο οποίο εντάσσονται οι αφηγητές. Με τον τρόπο αυτό αξιοποιείται στον μεγαλύτερο δυνατό βαθμό η ευχέρεια που έχει ο αφηγητής να μιλήσει για τον δικό του μικρόκοσμο και κατ' επέκταση ελαχιστοποιείται ο κίνδυνος που συχνά απορρέει από τη χρήση των κλασικών ερωτηματολογίων για απλοποίηση και σχηματοποίηση των κοινωνικών πρακτικών.[50]

Σε ένα άλλο επίπεδο, εκείνο της κοινωνιολογικής θεωρίας, τα νέα στοιχεία που συγκεντρώνονται με την εφαρμογή της βιογραφικής προσέγγισης διευρύνουν την ερμηνευτική ανάλυση του μελετώμενου αντικειμένου. Μπορεί επίσης να κατευθύνουν την επιστημονική σκέψη σε νέες έννοιες και υποθέσεις, οι οποίες έρχονται κάποτε να αμφισβητήσουν την ορθότητα ήδη διατυπωμένων θεωριών και επισημαίνουν την ανεπάρκειά τους. Όπως τονίζουν οι Glaser και Strauss, η θεωρητική ευαισθησία του ερευνητή χάνεται όταν αυτός γίνεται δογματικός και ακολουθεί ανεξέλεγκτα μια προκαθορισμένη υπόθεση εργασίας.[51] Χαρακτηριστικό εδώ είναι το παράδειγμα της ιστορίας ενός ανήλικου παραβάτη, του Jack Roller, που χρησιμοποιήθηκε για την αξιολόγηση μιας σειράς θεωρητικών υποθέσεων για την εγκληματική «καριέρα» των ανηλίκων.[52]

Η ευελιξία της βιογραφικής προσέγγισης λοιπόν επιτρέπει την άμεση σύνδεση θεωρίας και εμπειρικού υλικού,[53] τον συνεχή διάλογο του ερευνητή με τον αφηγητή έτσι ώστε η έρευνα να παίρνει νέες κατευθύνσεις που δεν έχουν ληφθεί εξαρχής υπόψη.

γ) *Προσωπική συμμετοχή του ερευνητή σε όλα τα στάδια της έρευνας.* Στενά συνδεδεμένη με την ευελιξία της μεθόδου είναι η προσωπική, άμεση

τήτων της βιογραφικής προσέγγισης. Ενώ η έρευνα με ερωτηματολόγιο «παραλύει» από ευρήματα πού την αμφισβητούν, η βιογραφική προσέγγιση βασίζεται στον συνδυασμό διερεύνησης και ερωτήσεων στα πλαίσια του διαλόγου με τον αφηγητή (*ό.π.*, σ. 255). Βλ. επίσης Cipriani R., Corradi C., 1985, «Les histoires de vie dans une enquête sociologique urbaine. Intégration à la société et perception du pouvoir», *V Colloqui Internacional d'Historia Oral*, Βαρκελώνη, σ. 134.

49. Thompson, 1980, *ό.π.*, σ. 250.

50. Battagliola F., 1984, *Formes de la mise en couple d'itinéraires individuels*, Παρίσι, CNRS, σ. 11, και Rhein C., 1979, *Life Histories. What They Can Tell the Sociologist*, MA thesis, Univ. of California, Λος Άντζελες, σ. 8.

51. Glaser B., Strauss A., 1967, *The Discovery of Grounded Theory...*, Σικάγο, Aldine Publ. Co., σ. 46.

52. Becker, *ό.π.*, σ. 422-423.

53. Για τη διαδικασία δημιουργίας υποθέσεων έρευνας, βλ. Becker, 1970, *ό.π.*, σ. 423, Faraday A., Plummer K., 1979, «Doing Life Histories», *The Sociological Review*, τ. 27, αρ. 4, σ. 785 και Gittins D., 1979, «Oral History, Reliability and Recollection», Moss L., Goldstein H. (εκδ.), *Recall Method in Social Surveys*, Λονδίνο, σ. 95.

και συνεχής επαφή του ερευνητή με τα υποκείμενα της έρευνας, η γνώση του χώρου ζωής τους, των συνθηκών συλλογής του υλικού κ.ά. Το γεγονός αυτό τον διαφοροποιεί από τον ερευνητή που επεξεργάζεται, αναλύει και ερμηνεύει από «καθέδρας» στοιχεία συγκεντρωμένα από άλλους, συνήθως απρόσωπα εκπαιδευμένους συνεντευκτές, ενώ ο ίδιος παραμένει αποστασιοποιημένος από τον ερευνώμενο πληθυσμό. Η αμεσότητα της συμμετοχής αυτής εξασφαλίζει μια σφαιρική εποπτεία του ερευνητικού πεδίου, πράγμα πού σημαίνει ότι ο σχεδιασμός της έρευνας, η διαδικασία συλλογής του υλικού, η ανάλυση και η συναγωγή συμπερασμάτων βρίσκονται σε στενή αλληλεξάρτηση μεταξύ τους. Έτσι, η σημαντική γνώση που προσφέρει καθένα από τα στάδια αυτά δεν χάνεται κατά τήν πορεία της έρευνας, αλλά, αντίθετα, ενσωματώνεται σε αυτή και συμβάλλει στην πληρέστερη οργάνωση των επόμενων φάσεων.[54]

2. Αδυναμίες

α) *Αξιοποίηση της υποκειμενικής πρόσληψης των κοινωνικών φαινομένων.* Η έμφαση στην υποκειμενική πρόσληψη των κοινωνικών φαινομένων που, όπως είδαμε, αποτελεί βασική διάσταση της βιογραφικής προσέγγισης, υπογραμμίζει την παρουσία του αφηγητή ως υποκειμένου της κοινωνιολογικής έρευνας και προβληματικής. Από μια άλλη άποψη ωστόσο, η έμφαση αυτή εμπεριέχει τον κίνδυνο να παρασύρει τον ερευνητή στην απολυτοποίηση της υποκειμενικής σκοπιάς. Αν ο ερευνητής δεν ελέγξει την αξιοπιστία των αφηγήσεων ζωής, θα καταλήξει να τις θεωρήσει ως δεδομένες και να στηρίξει σε λανθασμένη ή ανεξακρίβωτη βάση τα συμπεράσματά του. Μια τέτοια παρανόηση μπορεί να οφείλεται στην απόκρυψη ή παραποίηση από μέρους του αφηγητή σημαντικών στοιχείων και περιστατικών της ζωής του. Αυτό μπορεί να συμβεί εξαιτίας του ναρκισσισμού του, δηλαδή της επιθυμίας να αρέσει και να προβάλει εκείνες τις πλευρές της ζωής του που δικαιώνουν την ύπαρξή του.[55]

Μπορεί επίσης να προκύψει από τα κενά της μνήμης του αφηγητή, από τη σκόπιμη αποσιώπηση γνώριμων σε αυτόν καταστάσεων, από τις ψυχολογικές διεργασίες απώθησης τραυματικών εμπειριών ή από την αναδρομική χρησιμοποίηση αξιών του παρόντος για την αξιολόγηση του χθές.[56] Για πα-

54. Burman M., Nilson B., 1985, «Life Course Interviews in Historical Research», *V Colloqui Internacional d'Historia Oral*, Βαρκελώνη.

55. Lazega E., Modak M., κ.ά., 1982, «Récits de vie quotidienne et problématique de l'énonciation», *Recherches Sociologiques*, τ. 13, αρ. 1-2, σ. 15-16, και Grawitz M., 1976, *Méthodes des sciences sociales*, Παρίσι, Dalloz, σ. 612-613.

56. Thompson, 1978, *ό.π.* Βλ. και John A., 1982, «Scratching the Surface. Women, Work

ράδειγμα, οι Bertaux διαπίστωσαν ότι στη Γαλλία οι αυτοαπασχολούμενοι αρτοποιοί μιλοῦν με πιο επιεικείς όρους για τα πρώην αφεντικά τους από ό,τι εκείνοι που παραμένουν σε μισθωτή σχέση και αποδίδουν την επαγγελματική αυτή εξάρτηση στην κακή θέληση των εργοδοτών τους.[57] Το γεγονός ότι ο αφηγητής λογοκρίνει –συνειδητά ή ασυναίσθητα– την εξιστόρηση των βιωμάτων του έχει σαν αποτέλεσμα να μη γίνονται πάντα αντιληπτές από τον ερευνητή οι αλληλεπιδράσεις του ατόμου με τους ανθρώπους του χώρου του, οι ιδιαιτερότητες του κοινωνικού του περιβάλλοντος, οι ανταγωνιστικές ή συμπληρωματικές διαστάσεις της αφήγησης ζωής του κλπ.[58] Για να αποφύγει τους κινδύνους αυτούς και να επαληθεύσει την αξιοπιστία των πληροφοριών που συγκεντρώνει, ο κοινωνιολόγος καταφεύγει σε ορισμένες τεχνικές. Οι αξιολογότερες από αυτές είναι η σύγκριση μαρτυριών από την ίδια περίοδο ή θεματική, η επανάληψη των ερωτημάτων που δεν απαντήθηκαν ικανοποιητικά σε διαφορετικές χρονικές στιγμές της συνέντευξης κ.ά.

Η αλήθεια και η εγκυρότητα των αφηγήσεων ζωής πάντως αποτελεί μέλημα κυρίως του ιστορικού που εστιάζει την προσοχή του στην ανασύσταση της κοινωνικής ιστορίας. Για τον κοινωνιολόγο, η ανασύσταση αυτή δεν βρίσκεται στον πυρήνα της προβληματικής του. Η ίδια η παραποίηση ορισμένων γεγονότων καθώς και οι κοινωνικοί παράγοντες που οδηγούν σε αυτήν αποτελούν φαινόμενα για περαιτέρω διερεύνηση η οποία μπορεί να υποδείξει βασικές λειτουργίες του κοινωνικού συστήματος. Η προσοχή του κοινωνιολόγου επομένως επικεντρώνεται στην κατανόηση των ζητημάτων που απασχολούν τον αφηγητή, τόσο μέσα από τη δική του οπτική γωνία όσο και στα πλαίσια της ευρύτερης κοινωνιολογικής θεώρησης.[59] Ξεπερνώντας την περιγραφική και κοινότοπη παράθεση γεγονότων –που κάθε άλλο παρά έχει κοινωνιολογική αξία– ο ερευνητής που χρησιμοποιεί τη βιογραφική προσέγγιση θέλει νά συνταιριάξει με προσοχή κομμάτια ανθρώπινης και επιστημονικής γνώσης, για να φωτίσει την αλληλεξάρτηση του ατομικού με το κοινωνικό.

β) *Δυνατότητα γενίκευσης των ευρημάτων της βιογραφικής προσέγγισης.* Η καθαρά ποιοτική αυτή μέθοδος αναλύει σε βάθος τις αφηγήσεις ζωής ενός μικρού συνήθως αριθμού ατόμων. Στο γεγονός αυτό βασίζεται η κριτική ορι-

---

and Coal-mining History in England and Wales», *Oral History*, τ. 10, αρ. 2, σ. 24. Επίσης, βλ. Bertaux-Wiame Is., 1981, «The Life History Approach to the Study of Internal Migration», Bertaux D. (εκδ.), *Biography and Society*, σ. 258, και Vilanova M., Willems D., 1980, «Problems and Methods of Oral History», *Rapports du XV Congrès International des Sciences Historique*, Βουκουρέστι, σ. 552, καί Balan J., Jelin E., 1980, «La structure sociale dans la biographie personelle», *Cahiers Internationaux de Sociologie*, τ. LXIX, σ. 284.

57. Bertaux-Wiame, 1985, *ό.π.*

58. Portet, *ό.π.*, σ. 26.

59. Chevalier, *ό.π.*, σ. 100.

σμένων υποστηρικτών των ποσοτικών μεθόδων, οι οποίοι πιστεύουν ότι ο περιορισμένος αριθμός των ερευνωμένων δεν είναι αντιπροσωπευτικός του συνολικού πληθυσμού,[60] και, επομένως, δεν είναι εφικτή η συναγωγή συμπερασμάτων γενικευτικού χαρακτήρα. Η συλλογιστική αυτή, ωστόσο, μεταθέτει το κέντρο βάρους της συζήτησης, γιατί χρησιμοποιεί κριτήρια ποσοτικά προκειμένου να αξιολογήσει έρευνες οι οποίες κινούνται σε άλλα επίπεδα, όπως εκείνες που διεξάγονται με τη βιογραφική προσέγγιση. Μια πρώτη απάντηση στην κριτική αυτή συνδέεται με τη φύση της μεθόδου που μελετά τύπους συμπεριφοράς και διαδικασίες μορφοποίησης κοινωνικών ή άλλων σχέσεων, δίνοντας έμφαση στο γεγονός ότι τα άτομα είναι ταυτόχρονα προϊόντα καί δημιουργοί των κοινωνικών και πολιτιστικών συστημάτων όπου ανήκουν.[61] Η βιογραφική προσέγγιση στρέφεται στην ανάλυση τύπων συμπεριφορών ή σχέσεων και όχι στη διαπίστωση του πόσο αντιπροσωπευτικοί είναι αυτοί οι τύποι στο σύνολο του πληθυσμού μιας χώρας.[62] Από την άποψη αυτή, ό,τι χάνει ο ερευνητής ως προς το μέγεθος του δείγματος, το κερδίζει σε άλλα επίπεδα, όπως επαφή με το ίδιο το υλικό και τη διαδικασία παραγωγής του, προσωπική γνώση του κοινωνικού νοήματος των εμπειριών του ατόμου κλπ.[63]

Μια δεύτερη απάντηση στην κριτική για την αντιπροσωπευτικότητα σχετίζεται με τα κριτήρια επιλογής του πληθυσμού της έρευνας. Στη βιογραφική προσέγγιση, τα άτομα επιλέγονται με βάση μια σειρά ποιοτικών κριτηρίων που θέτει εξαρχής ο ερευνητής. Η έννοια της ποσοτικής αντιπροσωπευτικότητας υποκαθίσταται από την έννοια της ποιοτικής ομοιογένειας της ομάδας, προϋπόθεση που επιτρέπει να καταλήξουμε σε αρκετά ασφαλή συμπεράσματα και γενικεύσεις για τα υποκείμενα της έρευνας. Τα κριτήρια που ορίζει ο ερευνητής για τον σχηματισμό μιας τέτοιας ομάδας (cohort)[64] μπορούν να είναι η ηλικία, το φύλο, το μορφωτικό επίπεδο κ.ά. Όσο περισσότερα είναι τα κριτήρια αυτά, τόσο πιθανότερο είναι τα πορίσματα της έρευνας να αφορούν και εκείνα τα άτομα που δεν εξετάστηκαν αλλά έχουν τα ίδια χαρακτηριστικά με τα μέλη της ερευνώμενης ομάδας.

---

60. Bertaux D., 1981, «From the Life History Approach to the Transformation of Sociological Practice», Bertaux D. (εκδ.), *Biography and Society*, σ. 37.

61. Mintz S.W., 1979, «The Antropological Interview and the Life History», *The Oral History Review*, σ. 23, 24.

62. Ενδιαφέρουσα εδώ είναι η παρατήρηση του Chevalier ότι η προσήλωση στο μέγεθος και την αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος οδήγησε σε αδιέξοδο την ανάλυση του υλικού (*ό.π.*, σ. 95, 96).

63. Thompson, 1978, *ό.π.*, σ. 204.

64. Συναφής εδώ είναι η άποψη ότι μια μαρτυρία είναι πολύτιμη όταν ο πληροφοριοδότης επιλέγεται με βάση το γεγονός ότι κατέχει κατάλληλες γνώσεις εξαιτίας του λειτουργήματος ή της κοινωνικής του θέσης (Chevalier, *ό.π.*, σ. 89).

Το αμέσως επόμενο ζήτημα που προκύπτει αφορά τον αριθμό των αφηγήσεων ζωής που πρέπει να συγκεντρωθούν στα πλαίσια διερεύνησης μιας κοινωνικής ομάδας.[65] Στο ζήτημα αυτό ο D. Bertaux προτείνει ως λύση τον «πληροφοριακό κορεσμό» (saturation effect). Όταν ορισμένα στοιχεία επανέρχονται με κανονικότητα στις αφηγήσεις ζωής, τότε μπορούμε να θεωρήσουμε ότι έχει συγκεντρωθεί ικανοποιητικός αριθμός αφηγήσεων έχουμε δηλαδή, πληροφοριακό κορεσμό. Γίνεται φανερό ότι τα βιογραφικά στοιχεία που εμπεριέχονται σε αυτές ξεπερνούν το επίπεδο των υποκειμενικών προτιμήσεων και επιλογών και ρίχνουν φως στη διασύνδεση του ατομικού με το κοινωνικό. Με άλλα λόγια, κάθε αφήγηση επαληθεύει τις προηγούμενες με τρόπο τέτοιο ώστε ο κοινωνιολόγος να έχει την αίσθηση της –μερικής τουλάχιστον– επιβεβαίωσης των γνώσεων που έχει ήδη αποκτήσει. Στην περίπτωση αυτή, οι αφηγήσεις ζωής συγκροτούν κοινωνιολογικά αποδεκτές μαρτυρίες που προσφέρουν κατάλληλο έδαφος για την ολοκλήρωση μιας ερμηνευτικής υπόθεσης. Με τα λόγια του Bertaux, «μια σειρά από ιστορίες ζωής υποστηρίζουν η μια το περιεχόμενο της άλλης, και όλες μαζί συνιστούν ένα αποδεκτό και ικανοποιητικό σώμα δεδομένων».[66]

* * * *

Από τη συνοπτική αυτή παρουσίαση προκύπτει ότι η βιογραφική προσέγγιση αποτελεί μια ενδιαφέρουσα πρόταση για την κοινωνιολογική θεώρηση της ανθρώπινης εμπειρίας, η οποία παρέχει εναύσματα για ευρύτερους προβληματισμούς και αναζητήσεις γύρω από τις δυνατότητες και τα όρια των μεθοδολογικών εργαλείων. Οι αδυναμίες, εξάλλου, που εμφανίζονται ως εγγενείς στη βιογραφική προσέγγιση αποτελούν στην πραγματικότητα και αδυναμίες των ποσοτικών αναλύσεων.[67] Καμιά μέθοδος δεν είναι σε θέση να δώσει την πλήρη εικόνα του αντικειμένου που μελετά: μόνο ο συνδυασμός διαφόρων μεθόδων αμβλύνει τις αδυναμίες καθεμιάς από αυτές και προσφέρει ποικίλες και συμπληρωματικές διαστάσεις στην επιστημονική γνώση.[68]

---

65. Ο αριθμός αφηγήσεων στον οποίο στηρίζεται μια έρευνα ποικίλλει από 1 ώς 150 (Catani M., 1981, «Social Life History as Ritualized Oral Exchange», Bertaux D. (εκδ.), *Biography and Society*. Βλ. και Gagnon, *ό.π.*)

66. Bertaux, 1981, *ό.π.*, σ. 187, 188 και 1982, *ό.π.*, σ. 132-134.

67. Εξάλλου τα αποτελέσματα των ποσοτικών ερευνών στηρίζονται σε απαντήσεις που θεωρούνται εκ προοιμίου δεδομένες. Έτσι, υπάρχουν και στις έρευνες αυτές προβλήματα αντίστοιχα με εκείνα της αξιοπιστίας των προφορικών μαρτυριών. Βλ. Clapier-Valladon, *ό.π.*, σ. 138.

68. Mackay, 1982, *ό.π.*, σ. 262.

Όσο η χρήση διαφορετικών προσεγγίσεων ενδυναμώνει την αξιοπιστία ενός επιχειρήματος, τόσο πιο βάσιμο είναι το επιχείρημα αυτό[69] και τόσο πιο ολοκληρωμένη είναι η θεμελίωση του θεωρητικού σχήματος που προτείνεται για την ερμηνεία των κοινωνικών σχέσεων και φαινομένων που διερευνώνται.

Η βιογραφική προσέγγιση προωθεί την έρευνα σε νέα πεδία, εμπλουτίζει την οπτική γωνία των κοινωνιολόγων και τους ευαισθητοποιεί κατά τέτοιο τρόπο ώστε οι «επαγγελματίες διανοούμενοι»[70] να μη γενικεύουν, ή να γενικεύουν λιγότερο, με βάση τις δικές τους προσλαμβάνουσες παραστάσεις και εμπειρίες, τις οποίες συχνά ταυτίζουν με εκείνες των ομάδων που μελετούν. Η ευελιξία και η προσωπική συμμετοχή σε όλα τα στάδια της έρευνας επιτρέπουν στον ερευνητή να λειτουργήσει ως δέκτης νέων ερεθισμάτων από άλλους κοινωνικούς χώρους. Η βιογραφική προσέγγιση, επομένως, συνδυάζει τις αρετές της επιστημονικής ανάλυσης με την κοινωνική επικοινωνία, πράγμα το οποίο έχει σαν αποτέλεσμα να αμβλύνεται η απόσταση ανάμεσα στην κοινωνιολογία και την κοινωνία.[71] Η δυνατότητα εξάλλου για πολλαπλές αναγνώσεις κάθε αφήγησης ζωής δίνει την ευκαιρία αναγνώρισης των πολυάριθμων όψεων της υποκειμενικής αλήθειας και της καθημερινής πραγματικότητας. Η ιδιότητα αυτή ανάγει τη βιογραφική προσέγγιση σε πεδίο συνάντησης, επαφής και ανταλλαγής απόψεων μεταξύ των ερευνητών διαφορετικών κλάδων των κοινωνικών επιστημών, και ενισχύει την πολυφωνία στις θεωρήσεις των αντικειμένων μελέτης.

69. Thompson, 1978, *ό.π.*, σ. 213.

70. Thompson, 1980, *ό.π.*, σ. 254.

71. Markiewicz-Lagneau, *ό.π.*, σ. 601-609, Peneff J., 1979, «Autobiographies des militants ouvriers», *Revue Française de Science Politique*, τ. 29, αρ. 1, σ. 55, και Portet, *ό.π.*, σ. 27.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Παραθέτουμε εδώ μια συμπληρωματική βιβλιογραφική επιλογή που αναφέρεται κυρίως σε θεωρητικά ζητήματα και πρακτικές εφαρμογές της μεθόδου και που πιστεύουμε ότι θα χρησιμεύσει σε συναφείς ερευνητικές δραστηριότητες.

Alexander S., 1982, «Women, Work, the Family in London in the 1920s and 30s; Subjectivity and Oral History», *IV Colloque International d'Histoire Orale*, Aix-en-Provence.

Angell R., 1945, «A Critical Review of Development of the Personal Document Method in Sociology, 1920-1940», Gottschalk L., Kluckhohn C., Angell A. (εκδ.), *The Use of Personal Documents in History, Anthropology and Sociology*, Νέα Υόρκη, Social Science Research Council.

Back K. (εκδ.), 1980, *Life Course. Integrative Theories and Exemplar Population*, Washington DC.

Balan J., Browning H., Jelin E., Litzlier L., 1969, «A Computerized Approach to the Processing and Analysis of Life Histories Obtained in Sample Survey», *Behavioral Science*, τ. 14.

Barker T.C., 1980, «Oral History in Britain», *Rapports du XV Congrès International des Sciences Historiques*, Βουκουρέστι.

Bell C., 1968, *Middle Class Families. Social and Geographical Mobility*, Routledge & Kegan Paul Ltd, Λονδίνο.

Bennett J., 1983, «Human Values in Oral History», *Oral History Review*, τ. 11.

Bertaux D., 1976, *Histoires de vie- ou récits de pratiques? Méthodologie de l'approche biographique en sociologie*, CORDES.

——, 1982, «Stories as Clues to Sociological Understanding. The Bakers of Paris», Thompson P. (εκδ.), *Our Common History. The Transformation of Europe*, Pluto Press Ltd, Λονδίνο.

——, 1982, «The Life Course Approach as a Challenge to the Social Sciences», Hareven T., Adams K. (εκδ.), *Aging and Life Course Transitions. An Interdisciplinary Perspective*, The Guilford Press, Νέα Υόρκη.

Bertaux D., Bertaux-Wiame Is., 1981, «Artisanal Bakery in France. How it Lives and why it Survives», Bechhofer F., Elliott B. (εκδ.), *The Petite Bourgoisie*, St. Martin's Press, Νέα Υόρκη.

——, 1981, «Life Stories in the Bakers'Trade», Bertaux D. (εκδ.), *Biography and Society*, Sage Publications.

Bertaux D., Elegoët F. (εκδ.), 1980, *Sociétés paysannes et dépaysannisation. Études par l'approche biographique*, Rennes, Univ. de Haute-Brettagne.

Bertaux-Wiame Is., 1979, «The Life History Approach to the Study of Internal Migration», *Oral History*, τ. 7, αρ. 1.

Bertaux-Wiame Is., Bertaux D., 1980, «Jeunes villageois(es) dans le Paris de l'entre-deux-guerres. Une enquête exploratoire», Bertaux D., Elegoët F. (εκδ.), *Sociétés paysannes et dépaysannisation. Les usages de l'histoire de vie en anthropologie et en sociologie*, Univ. de Haute Bretagne.

Biography and Society. Newsletter, 1983, Maison des Sciences de l'Homme, Παρίσι.

Bogdan R., Taylor R., 1975, *An Introduction to Qualitative Research Methods: a Phenomenological Approach to the Social Sciences*, Wiley.

Boltanski L., 1982, *Les cadres. La formation d'un groupe social*, Les Éditions de minuit, Παρίσι.

Bonansea Gr., 1985, «The Changing Female Role in Family and Society in the 50s Through the Life-Stories of Three Italian Women», *V Colloque International d'Histoire Orale*, Βαρκελώνη.

Bonnain R., Elegoët F., 1978, «Les archives orales, pour quoi faire?», *Ethnologie Française*, τ. 8.

Bornat J., 1977, «Home and Work. A New Context for Trade Union History», *Oral History*, τ. 5, αρ. 2.

Breslow Rubin L., 1976, *Worlds of Pain. Life in the Working Class family*, Basic Books Inc. Publ, Νέα Υόρκη.

Bulletin de l'Institut d'Histoire du Temps Présent, 1984, CNRS.

Burg M. P., 1980, «Problems and Methods of Oral History», *Rapports du XV Congrès International des Sciences Historiques*, Βουκουρέστι.

Burgos M., 1979, «Sujet historique ou sujet fictif: Le problème de l' histoire de vie», *Information sur les Sciences Sociales*, τ. 18, αρ. 1.

Bya J., 1970, «Persistance de la biographie», *Le Discours Social*, τ. 1.

Catani M., Mazé S., *Tante Suzanne. Une histoire de vie sociale*, 1982, Libr. des Meridiens, Παρίσι.

Chalasiński J., 1981, «The Life Records of the Young Generation of Polish Peasants as a Manifestation of Contemporary Culture», Bertaux D. (εκδ.), *Biography and Society*, Sage Publications.

Chamberlain M., 1985, «Power and Authority in the Collection and Presentation of Oral History Material», *V Colloqui Internacional d'Historia Oral*, Βαρκελώνη.

Chaudron M., 1980, «Biographical Interviews Survey», *International Oral History Conference*, Άμστερνταμ.

Chevalier Y., 1979, «Biographie et sociologie», *Revue Française de Science Politique*, τ. 29.

Clapier Valladon S., Poirier J., Raybaut P., 1983, *Les récits de vie, théorie et pratique*, PUF, Παρίσι.

Clapier Valladon S., 1982, «Sincérité du narrateur et fiabilité du récit de vie», *Actes du IV Colloque International d'Histoire Orale*, Aix-en-Provence.

Cribier F., Rhein C., 1980, «Migrations et structures sociales. Une génération de provinciaux venus à Paris entre les deux guerres», *Ethnologie Française*, τ. 10, αρ. 2.

Denzin N. K. (εκδ.), 1970, *Sociological Methods*, Chicago Aldine.

——, 1978, *The Research Act: a Theoretical Introduction to Sociological Methods*, Chicago Aldine.

Destray J., 1971, *La vie d'une famille ourvière. Autobiographies*, Ed. du Seuil, Παρίσι.

Elder G. H., 1978, «Family History and the Life Course», Hareven T. (εκδ.), *Transitions. The Family and the Life Course in Historical Perspective*, Academic Press Inc.

Ηλιού Φ. (επιμ.), 1976, Στ. Πέτρου, *Γράμματα από το Άμστερνταμ*, Ερμής, Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη.

Ferratotti F., 1979, «Sur l'analyse de la méthode biographique», Duvignaud J. (εκδ.), *Sociologie de la connaissance*, Payot, Παρίσι.

——, 1980, «Les biographies comme instrument analytique et interpétatif», *Cahiers Internationaux de Sociologie*, τ. LXIX.

——, 1981, «On the Autonomy of the Biographical Method», Bertaux D. (εκδ.), *Biography and Society*, Sage Publications.

Gagnon N., 1980, «Données autobiographiques et praxis culturelle», *Cahiers Internationaux de Sociologie*, τ. LXIX.

Gagnon N., Hamelin J. (εκδ.), 1978, *L'histoire orale*, Sainte-Hyancinth, Edisem.

Gotebo P., 1982, «Women's Memoirs in Gothenburg», *IV Colloque International d'Histoire Orale*, Aix-en-Provence.

Gottschalk L., Kluckhohn C., Angell R. (εκδ.), 1945, *The Use of Personal Documents in History, Anthropology and Sociology*, Social Science Research Council, Νέα Υόρκη.
Goy J., 1978, «Histoires de vie et ethnohistoire: à propos des archives orales de la France contemporaine», Bernardi B., Poni C., κ.ά. (εκδ.), *Anthropologia e Storia: Fonti Orali*, Franco Angeli, Μιλάνο.
Hareven T. K., 1980, «The Life Course and Aging in Historical Perspective», Back K. W. (εκδ.), *Life Course: Integrative Theories and Exemplary Populations*, AAAS Selected Symposium 41.
Heinritz C., 1985, «Written Autobiographies and Life Narratives. A Comparison. Life Histories of Female Servants at the Beginning of the 20th Century», *V Colloqui Internacional d'Historia Oral*, Βαρκελώνη.
Histoire orale et histoire des femmes, Table Ronde (1981), *Bulletin de l'Institut d'Histoire du Temps Présent*.
Hoerning E. M., 1982, «The Female Social Climber: Biographical Patterns of Upward Mobility Between two Social Classes», *X World Congress of Sociology*, Μεξικό.
Howells K., Jones R. M., 1982, «Oral History and Contemporary History», *IV Colloque International d'Histoire Orale*, Aix-en-Provence.
Humphries S., 1981, «Steal to Survive: the Social Crime of Working Class Children, 1890-1940», *Oral History*, τ. 9, αρ. 1.
Jensen R., 1981, «Oral history, Quantification and the New Social History», *The Oral History Review*, τ. 9.
Jones M., 1981, «Welsh Immigrants in the Cities of Northwest England, 1890-1930: Some Oral Testimony», *Oral History*, τ. 9, αρ. 2.
Joutard Ph., 1977, *La légende des camisards. Une sensibilité au passé*, Gallimard Παρίσι.
——, 1981, «A Regional Project: Ethnotexts», *Oral History*, τ. 9, αρ. 1.
Karpati Z., 1981, «The Methodological Use of the Life History Approach in a Hungarian Survey on Mobility and Urbanization», Bertaux D. (εκδ.), *Biography and Society*, Sage Publications.
Kemeny I., 1977, *Les ouvriers et le pouvoir: L'utilisation d'entretiens biographiques dans une enquête sur la classe ourvière en Hongrie*, Maison des Sciences de l'Homme, Παρίσι.
Kohli M., 1984, «Social Organization and Subjective Construction of the Life Course», Sorensen A., Weinert F., Sherrod L. (εκδ.), *Human Development: Interdisciplinary Perspectives*, Academic, Νέα Υόρκη.
Lacoste C., 1976, «Biographies», Cresswell, Godelier M. (εκδ.), *Outils d'enquête et d'analyse anthropologique*, Maspero, Παρίσι.
Langness L. L., 1965, *The Life History in Anthropological Science* (Bibliography), Holt, Rienhart, Winston, Νέα Υόρκη.
Lebeuf J. P., 1968, «L'enquête orale en ethnologie», Poirier J. (εκδ.), *Ethnologie générale*, Gallimard, Παρίσι.
Lejeuhe Ph., 1970, *L'autobiographie en France*, Colin, Παρίσι.
——, 1984, «Bibliographie des études en langue française sur la littérature personnelle et les récits de vie, I: 1982-1983», *Cahiers de Sémiotique Textuelle 3*.
Lequin Y., Metral J., 1980, «A la recherche d'une mémoire collective: les métallurgistes retraités de Givors», *Annales ESC*.
Lewis O., 1951, *Life in a Mexican Village: Tepoztlán Restudied*, Urbana, Univ. of Illinois Press.
Mackay M., 1981, «19th Century Three Emigrant Communities in Ontario», *Oral History*, τ. 9, αρ. 2.
Mandelbaum D. G., 1973, «The Study of Life History: Gandhi», *Current Anthropology*, τ. 14, αρ. 3.
Maurois A., 1930, *Aspects de la biographie*, Grasset, Παρίσι.

Μερακλή Μ., 1983, «Αυτοβιογραφίες Ηπειρωτών χωρικών», *Α΄ Συμπόσιο Λαογραφίας του βορειοδυτικού ελλαδικού χώρου*, Θεσσαλονίκη.
Modell J., Hareven T., 1978, «Transitions: Patterns of Timing», Hareven T. (εκδ.), *Transitions. The Family and the Life Course in Historical Perspective*, Academic Press Inc.
Morin F., 1982, «Anthropological Praxis and Life History», *International Journal of Oral History*, τ. 3, αρ. 1.
Olney J., 1980, «Biography, Autobiography and the Life Course», Back K. W. (εκδ.), *Life Course: Integrative Theories and Exemplary Populations*, AAAS Selected Symposium.
Page M., 1980, «Malawians and the Great War: Oral History in Reconstructing Africa's Recent Past», *The Oral History Review*.
Perrin M., 1980, «Le magnétophone et l'ethnologue», *Milieux*, τ. 2.
Pineau G., 1980, *Vie des histoires de vie*, Univ. de Montreal, Faculté de l'Éducation Permanente, Μόντρεαλ.
Poirier J., Clapier-Valladon M., κ.ά., 1983, *Les récits de vie*, PUF, Παρίσι.
Ravis-Giordani G., 1978, «De l'utilisation des témoignages oraux: aspects déontologiques», *Ethnologie Française*, τ. 8.
Rhein C., 1980, *La vie dure qu'on a eue. Neuf récits de vie de travailleuses Parisiennes retraitées*, CNRS, Laboratoire de Géographie Humaine.
da Rocha Lima V., 1982, «Memoirs of a Project: Memórias do Exilio. Steps of a Methodological Research», *X World Congress of Sociology*, Μεξικό.
Rosenmayr L., 1982, «Biography and Identity», Hareven T., Adams K. (εκδ.), *Aging and Life Course Transitions. An Interdisciplinary Perspective*, The Guilford Press, Νέα Υόρκη.
Samuel R., 1971, «Perils of the Transcript», *Oral History*, τ. 2, αρ. 1.
——, 1980, «Déprofessionaliser l'histoire», *Dialectiques*, τ. 30.
Schnapper D., 1983, «Questions impertinentes aux "Historiens oraux", *Commentaire*, τ. 23, αρ. 6.
Schrager S., 1983, «What is Social in Social History?», *International Journal of Oral History*, τ. 4, αρ. 2.
Shaw C. R., 1930, *The Jack Roller: a Delinquent Boy's own Story*, Σικάγο.
Sutherland E. H., 1963, *Le voleur professionnel, d'après le récit d'un voleur de profession* (Chic Conwell), Λωζάνη.
Synge J., 1981, «Cohort Analysis in the Planning and Interpretation of Research Using Life Histories», Bertaux D. (εκδ.), *Biography and Society*, Sage Publications.
Szczepanski J., 1981, The use of autobiographies in historical social psychology, Bertaux D. (εκδ.), Biograghy and Society, Sage Publications.
Thompson, 1973, «Problems of Method in Oral History», *Oral History*, τ. 1, αρ. 4.
Thrasher F. M., 1928, *The Gang: a Study of 1313 Gangs in Chicago*, Σικάγο.
Voldman D., 1983, «L'histoire orale et l'histoire des femmes», *Cahiers de Clio*, τ. 75-76.
Weyrather I., 1980, «The Life History Approach to Community History and History of fascism», *International Oral History Conference*, Άμστερνταμ.
Zonabend F., 1980, *La mémoire longue. Temps et histoire au village*, PUF, Παρίσι.